

Borgerskoleeksamen

Af Tage Kampmann

»På ministeriets derom nedlagte allerunderdanigste forestilling har det behaget Hans Majestæt Kongen ved allerhøjeste resolution af 2den d.m. allernådigst at bemyndige Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til at bevilge sådanne kommunale eller private borgerskoler for drenge, som ansøge derom, tilladelse til for deres egne disciple at afholde en af staten kontrolleret, på normalt begavede børn i 14 á 15-års (konfirmations-) alderen beregnet afslutningseksamen, der dog ikke medfører offentlige rettigheder i nogen henseende, og hvorfra ingen overførelse af karakterer til nogen bestående eksamen kan finde sted«.

Sådan indledes den bekendtgørelse, som 4.marts 1891 blev udstedt om borgerskoleeksamen, dog her gengivet i ny retskrivning og ikke med gotisk skrift, sådan som det skete i ministeriets udgave om »Love og ekspeditioner vedkommande kirke- og skolevæsen« for 1891-92.

Hvilke kræfter satte tankerne i gang om indførelse af denne borgerskoleeksamen? – en eksamen, hvis historie næsten fortaber sig i mørket, og hvis eksistens bogstavelig talt er ukendt.

I 1881 indførtes »Almindelig Forberedelseseksamen« på realskolerne, og denne eksamen blev en succes. Alle de store og halvstore købstæder etablerede på betalingskolerne denne nye realskole, som i løbet af fire år efter fem års grundskole førte eleverne frem til den eksamen, som også gik under navnet præliminæreksamen.

Succesen betød, at mange drenge (piger gik kun sjældent i den nye realskole), når skoletrætheden meldte sig eller lærepladsen tilbød sig, forlod skolen efter andet år uden eksamen, og hvad der var værre, med en uafundet skolegang. – Det var for øvrigt det samme problem, vi mødte i 1940'erne og 50'erne med de elever, som gik ud af 2. eller 3. mellemskoleklasse.

Sådanne forhold var utilfredsstillende for byernes erhvervsliv, som i handel, håndværk og småindustri fik et skolemæssigt ufærdigt »produkt«.

Hertil kom, at en del af de mindre og helt små købstæder slet ikke havde realskoleundervisning, og derfor savnede lærlinge med en bedre skoleundervisning end den, som den frie (=gratis) skole kunne tilbyde.

Resultatet blev, at der 1889 indsendtes ansøgning fra et par byers skolekommissioner om oprettelse af *borgerskoleeksamen*. Og dette var baggrunden for den nævnte kgl.resolution af 2.marts 1891 og den efterfølgende bekendtgørelse af 4. marts s.å.

I den kongelige resolution var der hjemmel til at tildele eksamensret, og bekendtgørelsen indeholdt derpå de nærmere bestemmelser.

Borgerskolerne var kommunale betalingsskoler eller privatskoler, men betalingen beskæftigede de ministerielle bestemmelser sig ikke med.

Hvad indeholdt denne bekendtgørelse?

Det er interessant at bemærke, at det allerede i præamblen citeret ovenfor – som er i ét punktum – slås fast, at 1) eksamen *ikke* giver offentlige rettigheder og 2) karakterer herfra *ikke* kan overføres til andre eksaminer.

Efter disse begrænsninger opstiller bekendtgørelsen meget detaljeret kravene i hvert enkelt af de i alt 13 fag, som eksamen omfatter.

Eksempelvis kan anføres, at fordringerne og prøven i religion ser sådan ud:

»Bibelhistorien må være gennemgået i et omfang omtrent som Balslevs Bibelhistorie. Endvidere skulle alle hovedstykkerne i Balslevs Lærebog være læste; dog fordres ikke forklaringerne lærte udenad«.

I regning var kravene angivet således:

»...regning med hele og brudne tal, anvendte på ligefrem og omvendt, enkelt og sammensat reguladetri, delingsregning, rentesregning, almindelig handelsregning, blandingsregning samt i at behandle tal og lette opgaver i hovedet«.

Det ses tydeligt, at disse fordringer var betydelige. Der skal senere gives et par eksempler på sværhedsgraden i skriftlig regning.

Fagrækken indeholdt foruden de sædvanlige skolefag også engelsk, tysk, naturlære, matematik (aritmetik og geometri), gymnastik og frihåndstegning.

Ved eksamen medvirkede to censorer, hvoraf den ene beskikkedes af ministeriet, den anden var lokalt udpeget. Til censorerne stilledes den fordring, at den ene af dem skulle være kyndig i de matematisk-naturvidenskabelige fag. Denne bestemmelse mere end antyder, at det måtte være de samme censorer, der fungerede i alle fag, og at præster ikke var fortrinsvis egnede. De skriftlige opgaver i dansk (diktat og fri stil) og regning blev givet af ministeriet.

Ved eksamen anførtes ikke en talkvotient, men kun bestået evt. med tilføjelsen med udmærkelse eller ikke bestået. Men ved bedømmelsen i de enkelte fag anvendtes en karakterskala, som så således ud:

ug=9, ug?=8, mg=7, mg?=6, g=5, g?=4, tg=2, tg?=-2, mdl= -9, slet=-18, altså en ret barsk skala med tydelige ingredienser af Ørstedes.

For at bestå eksamen krævedes mindst 5 point i gennemsnit, og til udmærkelse forlangtes mindst 8 point.

Bekendtgørelsen fra 1891 sluttede med et forslag til time- og fagfordelig på en 7-klasset skole. Det så således ud:

	1.kl.	2.kl.	3.kl.	4.kl.	5.kl.	6.kl.	7.kl.
religion	2	2	2	2	2	2	2
dansk og ansk.øvelser	10	10	9	7	5	5	4
historie		2	3	3	2	2	3
tysk					3	3	3
engelsk				2	2	3	3
regn.og matematik	6	6	6	6	8	8	8
naturlære					2	2	2
naturhistorie		1	2	2	2	2	2
geografi		1	2	2	2	2	2
frihåndstegning				2	2	2	2
skrivning	4	4	3	3	2	1	1
gymnastik	3	3	3	3	3	3	3
sang			1	1	1	1	1
sum	25	29	31	33	36	36	36

Der tilføjes til planen, at lokale forhold kan nødvendiggøre afvigelser fra denne tabel, ligesom der var mulighed for kun at læse et fremmed sprog.

Men ellers må man med vore dages øjne konstatere, at timetallene var store, meget store, og at fagkredsen var omfattende. Men planen var altså kun beregnet for de dygtige drenge – de første år.

Ændringer i 1899

Det erkendtes snart, at de stillede fordringer til undervisningen og især prøverne var for store. Samtidig voksede ønsket om også at give pigerne adgang til den nye eksamen. Disse forhold medførte, at ministeriet 30. januar 1899 udstedte en ændret bekendtgørelse om borgerskoleeksamen.

I indledningen til denne stod der bl.a.: »... fra forskellig side (er der) modtaget udtalelser om, at de stillede eksamensfordringer ere mere omfattende, end de givne forudsætninger tillade, og at navnlig et større flertal af skolens elever ikke vil kunne nå at erhverve sig et sådant samlet overblik over det hele i skolen læste pensum, at prøven kan omfatte dette«

Men samtidig konstateres det, at stoffet kan nås gennem undervisningen, og det kan derfor forsvares, at der for nogle fags vedkommende kan ske begrænsninger i den afsluttende prøve, sådan at kun det sidste års stof gøres til genstand for prøve.

Allerede året efter denne bekendtgørelse udstedes, ser det ud, som om at ministeriet har glemt noget væsentligt, nemlig en bestemmelse om hvordan en skole opnår eksamensret.

Derfor udstedes der 6.oktober 1900 en tillægsbekendtgørelse til 1899-bkg.en.

Heri fastsættes der dels en tidsfrist for indsendelse af ansøgning om opnåelse af eksamensret, dels bestemmes det, hvem der skal undersøge, om skolen kan opnå retten. Hvis skolen i forvejen har ret til at afholde alm.forberedelseseksamen, foretages undersøgelsen af undervisningsinspektøren for realskolerne i samarbejde med kon-

Mariager Borger- og Realskole.

sulenten i sager vedrørende folkeskolen. Hvis skolen ikke har eksamensret i forvejen, er det alene sidstnævnte, der står for undersøgelsen.

Det er bemærkelsesværdigt, at der intet er anført om, hvilke krav der kan stilles til skolen eller dens personale for at opnå eksamensret. Særlig kan man undre sig, når det betænkes, at ingen folkeskolelærere havde uddannelse i fremmede sprog.

Endnu en ting bringes på plads i den sidste bkg. Der gives tilladelse til, at elever, som har taget borgerskoleeksamen, kan gå ind i realskolens næstøverste klasse med henblik på at tage alm.forberedelseseksamen på to år. Vi ser her et lille tilløb til enhedsskolen i de små købstæder.

Her skal det endelig noteres, at bortset fra en beskeden ændring vedrørende eksamensfordringerne i religion ved bkg. af 26.oktober 1904, fungerer bkg.en fra 1899 uændret til 1959.

Hvor finder vi skoler med borgerskoleeksamen?

Den nye eksamen blev aldrig nogen succes. I Salmonsens Leksikon fra 1925 står der i artiklen »Realskoler«, at der i 1902 var 11 skoler med borgerskoleeksamen.

I Meddelelser fra Undervisningsministeriet 1934-35 kan det læses, at 9 skoler afholdt denne eksamen. Der er næppe grund til at antage, at tallet på noget tidspunkt har været større end omkring den halve snes.

Mellem- og realskolen fra 1903 havde i den grad sejret, at kun de byer, hvis trofasthed mod fortiden var størst, beholdt den gamle eksamen. Endnu en årsag kan

med en vis forsigtighed findes: De pågældende byer havde store og stærke private realskoler, som tiltrak byens herskende klasse. Kommunen sparede penge ved at undlade at oprette den kommunale eksamensmellemskole med tilhørende realklasse.

Men tilføjes skal det, at enkelte byer havde både b.eksamen og kommunale realskoler.

Den forholdsvis sjældne forekomst af borgerskoleeksamen betyder, at den skolehistoriske litteratur næsten ikke beskæftiger sig med denne eksamen. Som nævnt var den i Salmonsens Leksikon omtalt med et par linier under realskole. I »Leksikon for opdragere« fra 1953 har departementschef A.Barfod en lille artikel om denne eksamen, mens Joak.Larsen kun har få linier om den i sit store værk om den danske skoles historie.

Om borgerskoleeksamen skriver Barfod bl.a.:

»Dengang da b. oprettedes, var overgangen mellem folkeskolen og eksamensskolen vanskelig, og b.s væsentligste mission var derfor dels at skaffe folkeskolebørn lidt videregående uddannelse dels at hjælpe begavede folkeskolebørn over i eksamensskolen, idet elever med b. kunne gå ind i 3. kl. i den 4-årige realskole ...«.

Senere i artiklen skriver han: »Efter alment skoleloven (...), hvorefter skolevæsenet er gaffeldelt med en eksamensafdeling og en eksamensfri afdeling, har b. mistet sin væsentligste betydning, men den opretholdtes endnu i enkelte små købstæder, indtil den endelige gennemførelse af folkeskoleloven af 1937 satte punktum for dens tilværelse, idet denne lovs par. 13 udtrykkelig udtaler, at folkeskolen ikke må slutte med nogen eksamen«.

De sidste oplysninger er overraskende, idet der så sent som i 1959 afholdtes borgerskoleeksamen i Mariager. Og flere steder i landet afholdtes denne eksamen adskillige år efter 1937-lovens gennemførelse.

Det kan undre, at Undervisningsministeriets chef ikke var vidende om, at »Meddelelser vedrørende folkeskolen m.v.« (ministeriets egen publikation) hvert år har oplyst, hvilke skoler der afholdt denne eksamen, og optrykte de opgaver, som var givet til de skriftlige prøver. Forundringen er så meget større, når man ved, med hvilken nøjagtighed den højt estimerede departementschef ellers varetog sit høje embede.

Ifølge »Meddelelser« afholdtes b.eksamen i 1935 ved flg.skoler:

Borgerskolerne i Frederiksværk, Nykøbing S., Skelskør og Mariager, ved Nyborg Hovedskole, Assens Centralskole og 3 skoler i Nykøbing F.: Byskolen, Nørre Skole og Østre Skole altså i alt 9 skoler med 179 eksaminander.

Det er forbavsende, at en så stor købstad som Nykøbing F. er med i dette selskab, mens de øvrige 6 skoler er mere selvfølgelige.

I 1945 findes b.eksamen – 8 år efter 1937-lovens ikrafttræden – ved 7 skoler i flg. byer: Haslev, Mariager, Nykøbing S., Skelskør og de tre skoler i Nykøbing F. med 135 elever.

I 1947 var der 5 skoler tilbage, nemlig de 3 i Nykøbing F. samt Haslev og Mariager med i alt 94 elever. Beretningen afsluttes dette år med at konstatere, at med undtagelse af Mariager har samtlige kommuner hermed afviklet borgerskoleordningen og er gået over til mellemskoletypen.

I 1948 er kun Mariager altså tilbage »i folden«, og skolen lader 16 elever aflægge prøven. Og som kuriosum kan det nævnes, at statskonsulent F.C.Kaalund-Jørgensen selv fortsat er ministeriets beskikkede censor.

I de følgende år indtil 1959 er Mariager Borger- og Realskole ene om at fastholde den nu helt antikvariske eksamen, og statskonsulent K.Helveg Petersen er lige så kuriøst beskikket censor de sidste år, eller han er afløst af undervisningsinspektør Horsfeldt-Poulsen.

Skoleinspektøren ved den nuværende Mariager skole har formidlet kontakt med et par af de lærere, som underviste elever til b.eksamen. De har været så venlige at sende noget stof til brug for denne artikel.

Overlærer **Elis Iversen** tiltrådte som lærer ved skolen 1/4-56, og han skriver: »Foruden at skulle undervise præliminaristerne in spe skulle jeg tage mig af eleverne i 7. klasse i fagene regning, matematik og gymnastik. Hovedparten af disse elever indstilledes af lærerrådet til b.eksamen. I de følgende tre år førte jeg så eleverne op til denne specielle form for eksamen. (...) Mht. geometrisk tegning var dette kun forbeholdt drengene, og i undervisningen indgik foruden konstruktion af plane figurer også retvinklet projektionstegning«.

Herefter følger i Elis Iversens oplysninger lidt statistik over de tre klasser, som han var med til at dimittere.

1957: I 7. kl. gik der i alt 29 elever (17 pg og 12 dr), hvoraf der til b.eksamen indstilledes 19 elever (13 pg og 6 dr). 12 af disse var fra selve købstaden, mens resten var fra de omliggende landkommuner. 14 af de 19 elever fortsatte i 1. præliminærklasse det følgende år.

1958: 7. kl. med 25 elever (13 pg + 12 dr). Indstillet til eksamen 19 elever (12 pg + 7 dr), 17 fra købstaden og 2 fra landkommunerne. 17 elever fortsatte i 1. præl. kl.

1959: 7. kl. med 32 elever (16 af hvert køn). Indstillet til b.eksamen 26 elever (12 pg + 14 dr), 22 fra købstaden og 4 fra oplandet. 18 elever fortsatte i 1. præl. kl.«

Om eleverne skriver Elis Iversen: »Elevernes arbejdsmoral og indstilling i det hele taget tror jeg, at jeg aldrig i min karriere først som folkeskolelærer i 19 år og dernæst som gymnasielærer i 18 år har oplevet så ihærdige og flinke elever som dem, jeg underviste på Mariager Borger- Realskole; det gjaldt såvel borgerskoleafdelingen som præliminærafdelingen. En af årsagerne til det dejlige skolemiljø i Mariager var forældrenes positive medleven og støtte, både i forhold til deres egne børn og til skolens lærere«.

Til illustration af elevernes faglige standard har Elis Iversen medsendt karakterlister fra de tre år. Når man ser bort fra ganske få, må det erkendes, at niveauet er højt – ikke mindst når man tager opgavernes sværhedsgrad i betragtning. (se nedenfor)

Også overlærer **Vagn Andreassen** har velvilligt givet nogle oplysninger om sine erfaringer fra det ene år, han nåede at være lærer for elever, der gik op til b.eksamen. Han skriver bl.a.:

»Så vidt jeg husker, skulle eleverne have karakterer i alle fag, fx i sang, hvor jeg erindrer, at flere elever ikke ville åbne munden til en enkelt strofe. (...) Der var altid stor spænding om resultatet af prøven, som var afgørende for, om man blev optaget på det efterfølgende præliminærkursus. Det var næsten udelukkende bybørn, der tog

prøven og senere præliminæreksamen – kun enkelte fra oplandet som præstens eller proprietærens børn».

Disse par snapshots giver et meget godt øjebliksbillede af b.skoleeksamen og dens aspiranter fra de sidste år af denne eksamens levetid.

Men nogen forklaring på, hvorfor netop denne skole fastholdt b.eksamen så længe, har ikke været til at opdrive.

Opgaver fra borgerskoleeksamen

Hvert år konstateres det i »Meddelelser«, at de beskikkede censorer har indberettet og i det store og hele udtrykt tilfredshed med undervisningen og eksamen.

Et enkelt år – i 1947 – er der dog en hage ved sagen. Det konstateres, at en af regneopgaverne har været for svær. Opgavesættet indeholdt tre opgaver, hvoraf den første var en ren talopgave og de to andre flerleddede tekstopgaver. I opgave nr. 2 så første spørgsmål således ud:

»Der købes et parti mel. $6\frac{1}{4}$ pct. heraf spildes under transporten, og af resten må $1\frac{3}{5}$ pct. kasseres som fordærvet. Det, der så er tilbage, vejer 738 kg. Hvor meget vejede hele det indkøbte parti?«

Løsningen kræver to gange tilbagegående procentregning med uhyrlige brøker, for ingen elev i 7. klasse ved, at $6\frac{1}{4}$ pct. er $\frac{1}{16}$, og slet ingen har rede på, at $1\frac{3}{5}$ pct. er en så uhåndterlig brøk som $\frac{2}{125}$. Dvs. at først skal man dividere 738 med 123 (det går op!) og gange med 125 og derpå dividere mellemresultatet med 15 og gange med 16.

Med lommeregner lader opgaven sig næsten ikke regne, så i vore dage ville en matematisk student på højt niveau give op over for en sådan opgave eller i bedste fald få et resultat med 5 decimaler som fx 798,58935 i stedet for det rigtige på 800 kg.

Yderligere var der det problem med den nævnte opgave, at det var helt umuligt at komme videre med de næste spørgsmål uden at have de 800 kg at arbejde med. Så alle de elever, som ikke kunne løse første spørgsmål, var solgt. Og det var nok hele flokken.

Den frie stil samme år hed: »Fortæl om de have, der omgiver Danmark, samt om vore bælder og sunde«.

Alene den sproglige formulering af emnet er forunderlig. Der skulle ikke herske tvivl om, hvilke disse have var. Men hvad med fjordene, spørger man. Til stilen gaves der 3 timer.

Vi skal også lige se et par eksempler fra den sidste eksamen i 1959, hvor den mere moderne Helveg Petersen var den beskikkede censor.

Stilemnet var nu: »Fortæl om forskellige slags sport«.

Den første regneopgave så sådan ud:

1 a) 503434: 97×38

b) 2,05 kr. + 8,6 kr. + 205 kr. 8 øre – $18\frac{3}{4}$ kr.

Som tidligere censor ved folkeskolens afsluttende prøve i færdighedsregning vil undertegnede påstå, at højst 25 p.ct. af eleverne i 9. klasse i dag ville regne disse to opgaver rigtigt.

Borgerskoleeksamen var en *meget svær* eksamen.